

EDUARD ŠTORCH JAKO UČITEL NA „ČESKÉM SEVERU“

JIŘÍ POKORNÝ

The author describes the activity of Eduard Štorch as a teacher on Czech minority schools at the very beginning of the 20th century in brown coal district of Most (Brüx) in Northern Bohemia. It deals with Štorch's observation of local social and cultural situation and their impacts on children's attitude to school, society etc.

Štorch tried to examine the ways of their thinking and to influence them. He succeeded step by step in gaining their confidence; he could use it for further educational influence. The example of these children made him to think about the changes in educational praxis, about the necessity to teach more illustratively, funny, with a greater respect to the local conditions. He proposed to concede to this area greater school autonomy. These changes could have been used for a Fundamentals experiment, important for the whole Austrian school system. Štorch's articles excited public attention, but his proposals were not realized. After the World War I they were nevertheless used as a starting point of Štorch's pioneering educational attempts.

Key words: Eduard Štorch; Czech minority schools; brown coal district of Most (Brüx) in Northern Bohemia; beginning of the 20th century; children; changes in educational praxis.

Eduard Štorch je dosud znám především jako velmi populární autor knih pro mládež, v nichž zpracovával témata z dějin pravěku a velmi raného středověku. Ale jen skuteční odborníci vědí, že převážnou část svého života strávil ve škole. Štorch je považován za průkopníka nových metod výchovy i vyučování dějepisu – asi by se ale stejně dalo říci, že průkopníka, oceněného až dlouho po smrti, pokud ovšem nebereme v úvahu ty, které sám učil a kteří na něj dlouho vzpomínali.¹

V tomto příspěvku bych se chtěl zabývat počátky Štorchovy pedagogické dráhy, dobou, kdy se jeho pedagogické koncepty teprve rodily. Nelze pochybovat, že naprosto děsivé prostředí, do něhož se jako mladý učitel dostal, znamenalo pro pedagoga jeho kvalit výzvu, která ho potom vedla dál, k formulování nezvyklých, ale účinných řešení, která mají asi obecnou platnost. Na začátku je třeba připomenout, s jakým vkladem vloh a schopností vstupoval Štorch do školské služby. Předně to byl zajisté člověk nadaný, toužící se dále vzdělávat. Neménší význam měla jeho pevnost charakterová, snaha nepoddat se poměrům, ale naopak je přemáhat. S tím souvisí jeho politické zájmy; Štorch již na učitelském ústavu v Hradci Králové šířil socialistické časopisy, sympatizoval rovněž s pokrokaři, zástupci mladé politické, nonkonformní politické generace. S představiteli radikálně pokrokové strany (zejména s Aloisem Hajnem) a dalšími podobně smýšlejícími redaktory a intelektuály se začal stýkat i osobně. Největší význam měla známost se Stanislavem Kostkou Neumannem, který tehdy zdaleka nebyl takovým nesnesitelným komunistickým dogmatikem, jako později, nýbrž naopak člověkem a básníkem, který otvíral dveře do světa svobody, a Janem Herbenem, redaktorem masarykovského časopisu, později deníku Čas, s jehož pomocí poznal i prostředí kolem TGM. Již na počátku své učitelské dráhy začal Štorch publikovat, svá angažovaná stanoviska projevoval ale zejména v rozsáhlé přednáškové činnos-

¹ RÝDL, K.: *Eduard Štorch: ein tschechischer Wegbereiter der modernen Erlebnispädagogik?*, Lüneburg 1999.

ti. Jeho aktivity nehodnotili ovšem jeho nadřazení příznivě. Jak později zjistil, byl rok pod tajnou policejní dohlídkou. Okresní hejtman, který o jeho veřejné činnosti dostával zprávy, zařídil, aby ho okresní školní rada propustila. Stalo se prakticky bez udání důvodu, Štorch skutečně nic protizákonného nespáchal, ale vrchnost prostě chtěla mít učitele poslušné. V létě 1899, po dvou letech učitelského působení, byl Štorch propuštěn ze školské služby, i když i školní inspektor musel doznat, že učil dobře a obyvatelstvo Dobré Vody, obce, kde působil, se za něho velmi přimlouvali.²

Aby nemusel odejít na vojnu, vstoupil Štorch do služeb Ústřední matice školské, jednoho z největších a nejvlivnějších českých spolků, který zakládal a vydržoval české školy v místech, kde buď nebyly splněny všechny zákonné podmínky pro zřízení škol nebo kde sice bylo dost českých žáků a mohly by se zřizovat, ale německé samosprávné orgány jejich vzniku bránily. V tomto směru soupeřila Ústřední matice školská s podobným německým spolkem, který se nazýval Deutscher Schulverein.³ Není třeba říkat, že učit na matiční škole nebyl žádný med. Každý matiční učitel se sice mohl považovat za obzvlášť obětavého vlastence, ale na druhé straně samo o sobě nelehké břímě jeho učitelského úřadu zatěžovala nejružnější protivenství – byl vystaven šikanám místních úřadů, přičemž ty státní se ho většinou vůbec nezastaly, musel navíc působit v nepřátelském prostředí. Konečně i český národ, pro nějž zachraňoval duše českých dětí, na tyto učitele často zapomínal... Konečně není možno zapomínat ani na jednu velmi vážnou okolnost – matiční učitelé byli zaměstnanci soukromého spolku, což se přirozeně nepříznivě projevilo na jejich finančním ohodnocení a dalších požitcích. Nemůže proto překvapit, že práce matičního učitele mohla – samozřejmě v rozporu s oficiální vlasteneckou rétorikou – sloužit i jako východisko z nouze pro ty, kteří by se jinde uchytit nedokázali nebo už ani nesměli. Matiční učitelé také rádi vyměňovali svá nanejvýš čestná, ale jinak velice problematická místa za mnohem výhodnější postavení v normální školské službě. Pokud ovšem nějaký matiční učitel na svém místě zůstal, pak šlo většinou o naprosto mimořádnou osobnost, která si získala o rozvoj českého národa nepochybně velké zásluhy.

Ústřední matice školská působila v oblastech, v nichž české obyvatelstvo tvořilo menšinu, tedy v pohraničním pásu či jak se říkalo v území zněmčeném, na půdě ohrožené apod. Do tohoto prostředí přišel i Štorch. Stal se menšinovým učitelem v Hostomicích u Bíliny (1. září 1899 – 30. dubna 1900), Kopistech (1. května 1900 – 30. listopadu 1900) a Mostě (1. prosince 1900 – 30. listopadu 1903), tedy v severočeském hnědouhelném revíru.

Jak již řečeno, Štorch se jako učitel vyznačoval velkou svědomitostí i nadšením pro své povolání, jemuž nepochybně dobře rozuměl. Tím více ho muselo šokovat, že děti ho v nové škole přivítaly s neskrývaným odporem a pohrdáním.⁴ Nepobyl ve škole ani několik hodin a už mu

² Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond Eduard Štorch, Životopis a životopisné poznámky, č. inv. 5316–5330, zvl. Štorchovy zápisy: K biografii EŠ; Pro syndikát č. spis. – 1945 dotazník; Eduard Štorch; EŠ Životopis 1932. K ucelení životopisných poznámek využito i knihy KAKÁČ, B.: *Kdo byl Eduard Štorch*, Praha 1986.

³ WOTAWA, A., Ritter von: *Der Deutsche Schulverein 1880–1905. Eine Gedenkschrift*, Wien 1905; STREITMANN, M.: *Der Deutsche Schulverein vor dem Hintergrund der österr. Innenpolitik 1880–1918*, Diss. Wien 1984. *Padesát let Ústřední matice školské. Pamětní list vydaný na oslavu půlstoletí činnosti Ústřední matice školské v Praze, 1880–1930*, Praha 1930; ŠPIRITOVÁ, A.: *Ústřední matice školská v letech 1880–1919*. In: *Paginae historiae* 1, 1993, 178–195; ZAORAL, R.: *Die tschechischen und deutschen Schulvereine in Böhmen am Ende des 19. Jahrhunderts*, Germanoslavica II (VII), 1995 N. 1, 107–15.

V širším kontextu Judson, P. M.: *Guardians of the Nation. Activists on the language frontiers of imperial Austria*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London 2006 a ZAHRA, T.: *Kidnapped souls: national indifference and the battle for children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Ithaca: Cornell University Press 2008; HASLINGER, P. (Hrsg.): *Schutzvereine in Ostmitteleuropa – Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939*. Verlag Herder-Institut, Marburg 2009.

jeden žák, když ho mírně napomenul, řekl: Ty vole! Jiní mu také nadávali, prý tak, že to nemohl ani svěřit papíru. Šlo přitom ještě o celkem malé děti, deseti až dvanáctileté. Jiní na něj volali rodiče – otec ti ukáže! Mnozí hoši leželi v lavicích a úplně ho ignorovali. Mohl dělat cokoli, oni leželi a ničeho si nevšímalí. „Nechali mne vymluvit – ani nehlesli, poroučel jsem – ani sebou nepohnuli – nanejvýš některý do hrsti se šklebil.“⁵ Na jiného učitele vytáhl žák přímo nůž. Chování ve škole bylo přitom jen částí jejich celkového způsobu života – děti zde běžně kouřily, kupovaly si kořalku, chodily na taneční zábavy a na schůze, kde viděly a slyšely leccos, co se pro jejich věk zdaleka nehodilo a na co měly ještě dost času. „Každý matiční učitel se bojí zdejší krajiny, nejen pro zkažený vzduch, ale zejména pro zkažené děti. Ty jsou postrachem vychovatele,“ napsal později.⁶ Jeho počáteční snahy proniknout duši svých žáků, zaujmout je a strhnout nevedly bohužel k žádnému uspokojivému výsledku. Ať zkoušel jakékoli známé metody, neprorazil. Byl v koncích. „Mládež je zde tak surová a zpustlá, že marná snaha ji vzdělávati, zvláště když poměry, v nichž děti žijí, veškerou možnost zůšlecht'ujícího působení potírají.“⁷

Přes tyto neblahé první zkušenosti se Štorch nevzdal. Bylo mu jasné, že nemůže pochopit děti, když si neujasní, v jakém žijí prostředí, jací jsou jejich rodiče, jaké vlivy na ně působí. Tak napsal několik velkých článků o severočeských hornících a jejich dětech. Tyto články, které mají vlastně charakter sociologických studií, uveřejňoval v masarykovských periodikách *Naši době* a *Čase*. Štorch psal o severočeských hornících s velkým zájmem, účastenstvím, ale zároveň je líčil bez pozlátka. Tyto stránky oceňoval i TGM, na něhož Štorchovy studie velice zapůsobily.

Štorch si v prvé řadě uvědomoval, jak je práce horníků těžká, nezdravá a hlavně nebezpečná. Nejčastější příčinou úmrtí horníka nebyla nějaká konkrétní nemoc, jako třeba poměrně dost rozšířená tuberkulóza, ale neštěstí v dole. Vydělky považoval za nedostatečné, zejména s ohledem na místní, jinde, ani snad v Praze nebývalou drahotu. Drahé bylo především bydlení, takže celé početné rodiny bydlely v jedné místnosti a ještě si musely brát nocležníky. V takových domovech, špinavých, neudržovaných, panovaly nakažlivé choroby. Také každý, kde jen mohl, tam nepobýval. Muži odcházeli do hospody, ženy a děti na ulici. Nikde se nežije tak venku, jako na českém severu, konstatoval Štorch.⁸

Hornické rodiny žily v tak velkém nedostatku ale do určité míry i vlastní vinou. Při rozumnějším hospodaření by se dalo přece jenom něco ušetřit. Mnoho peněz se propilo, prokarbanilo, i v bídě si lidé kupovali poměrně drahé, přímo luxusní věci. Asi to bylo způsobeno tím, že nikdo z horníků vlastně nikdy nevěděl, zda se ve zdraví dožije příští výplaty. Velkou vinu dával Štorch také ženám, které se neuměly starat o domácnost, místo aby si hleděly domova a snažily se ho trochu zvelebit, trávily volný čas na ulici a klepaly. Nevařily, děti zůstávaly bez snídaně i oběda. Děti přicházely do školy také nevyspalé, protože doma byl takový rámus, že se stále budily. Ženy se vdávaly velmi mladé a měly – ve srovnání s jejich vrstevnicemi ve městech i zemědělských krajích – výrazně více dětí. Samy byly vlastně ještě nedospělé, špatně vychované resp. vůbec nevychované, nevzdělané – jak by se mohly ještě starat o děti?

Selhávání rodin si Štorch vysvětloval i tím, že do severočeského revíru přicházeli lidé ze všech končin Čech, většinou samozřejmě normální nebo spíš průměrní, ale mezi nimi se obje-

⁴ Následující líčení se opírá o tři zásadní Štorchovy studie: Štorch, E.: *Sociální postavení dětí v severočeském revíru*, *Naše doba*. Revue pro vědu, umění a život sociální, 9, 1902, s. 408–417, 497–505, TÝŽ: *Děti v severočeském revíru*. *Jejich otázka sociální a pedagogická*. Studie Ed. Štorcha, tamtéž, s. 641–653, 738–745, 808–820, 910–922, TÝŽ: *Severočeští horníci*, tamtéž r. 12, 1905, s. 32–39, 110–119. Tyto články pak dále cituji zkráceně.

⁵ *Děti v severočeském revíru*, s. 742.

⁶ *Sociální postavení dětí v severočeském revíru*, s. 409.

⁷ *Děti v severočeském revíru*, s. 743.

⁸ *Děti v severočeském revíru*, s. 645–647.

vovali i „vyštvanci“ ze všech okresů. „Koho nechtěli v Čechách trpět, kdo kde měl příčinu zmizet, koho lákal bezuzdný život, přišel sem a žije tu, ovšem k ostudě českého jména.“⁹

Dobrých vzdělaných českých lidí, kteří by byli schopni účinně pomoci, se strašně nedostávalo. Inteligentní Češi se podle Štorcha chovali buď blazeovaně a vůči horníkům nevšímavě; do žádných vážných hovorů se raději nepouštěli, nanejvýš debatovali o kvalitě piva v jednotlivých hostincích. Báł se totiž Němců. Ale i když chtěli něco dokázat, často neuspěli, nedovedli totiž navázat kontakt. Nadšený, mladý muž, „jehož dosavadní život byl uzavřen čtyřmi školními stěnami a jenž informoval se o kraji tomto z našich vlasteneckých časopisů, které vidí tu jen a jen zuřivou pranicí beránků Čechů a vlků Němců, ale nevidí tu pro vlastenecké fábory vlastního boje, boje velkokapitálu s dělnictvem. Tento boj zde zuří a tento boj jest internacionální. Mladík ten má hlavu plnou vlastenectví, srdce jeho hoří touhou „vyrvati lid náš ze spárů sverepých nepřátel“, mluví lidu vřele o lásce k vlasti – a lid naň kouká, poslouchá – jedním uchem sem, druhým ven – a mladík je zklamán, nadšení prchne a on praví: Je to bídný, sprostý lid! – A přijdou k lidu muži divných pohledů, vzdorného vzezření, a ti zatím káží v hostincích, na ulicích, na cestách, v rodinách, podivné věci. Lidem planou oči, pěsti se svírají, ústa drmolí hrozné kletby – a výsledek: Mostecko a Duchcovsko náleží dnes anarchistům, Teplicko sociálním demokratům.“¹⁰

Na sociálním žebříčku neviděli horníci nikoho, kdo by si zasloužil jejich úctu, komu by mohli důvěřovat. „Průměrný obyvatel zdejší cítí se hospodářsky utlačován, vyssáván, sám o sobě praví, že jest otrokem a politicky téměř bez práv a zastání.“ Z toho vyplýval ohromný pesimismus. „Zdejší člověk s pohrdáním a sarkasmem mluví o spravedlnosti, nevěří v altruismus, šlechtnost, nevěří v dobré, poctivé úmysly nikoho na světě, nevěří v náboženství, vidí jen po zkušenostech trpkých všude faleš, úskočnost a nepřátelství. Dle toho často jedná a my tímto pesimismem vysvětliti můžeme mnohé trapné a surové úkazy, jakož i zálibu v revolučním.“ (...) „Za takového smýšlení rodičů vyrůstá dítě a to přichází do lavice školní ne jako poupátko sotva rozvité, nevinné, naivní, ale jako chvost bodláku od cesty, do něhož každý kopne, nebo alespoň po něm holí uhoří. Již v dětech školních pozorují všechny budoucí socialisty, anarchisty apod. Dospěvě nestávají se zde děti socialisty snad agitacemi řečníků, čtením socialistických brožur a knih, ale proto, že vyrůstají v těchž poměrech hospodářských a sociálních, které vytvořily rodiče socialistické a anarchistické a nad to již v krvi dispozici k směrům těmto přinesly. Téměř marně očkuje učitel dětem lásku ke společnosti.“

V sociální demokracii viděl Štorch ovšem také mnoho dobrého, velice oceňoval, že sociálně demokratické spolky jsou utrakvistické, že v nich sedí vedle sebe klidně Čech a Němec, řeční se oběma jazyky... A ještě jedna přednost měla sociální demokracie i anarchisté – hluboký a vážný zájem o vzdělávání.¹¹

Děti vyrůstající v takových poměrech se asi nemohly chovat jinak. Co ale s nimi? Někteří se vzdali už veškeré naděje, že tvrdili, že je škoda každého krejcaru, který sem Ústřední matice školská pošle. Tak ať se takové děti odnárodní – žádná škoda, nic neztratíme a německý národ nic nezíská. Štorch je ale – jak už řečeno – nezatratil, postupem doby se naučil s nimi vycházet. Docílil toho celkem jednoduchým způsobem, mluvil s nimi, zajímal se o jejich problémy, a ony nakonec roztály. Když byl přeložen do jiné školy, psaly mu dokonce dopisy, těšily se, že za nimi přijde na návštěvu...

⁹ *Sociální postavení dětí*, s. 497.

¹⁰ *Děti v severočeském revíru*, s. 739.

¹¹ *Sociální postavení dětí*, s. 510, *Severočeskí horníci*, passim. Dále ZVONEK (= ŠTORCH, E.): *U severočeského socialisty. Interview*, *Besedy Času*, r. 9, č. 21, 20. dubna 1904.

Štorch ale zároveň promýšlel problematiku výchovy těchto dětí v širokých souvislostech. Uvědomoval si, že všechny problémy jsou předně řešitelné jedině tehdy, když dojde k zásadní změně existujících hospodářských, sociálních a politických poměrů. Vedle toho formuloval vlastní naprosto konkrétní programy. Chtěl odstranit špatné příklady, které dávají dospělí svým dětem – nemírné požívání alkoholu, rozháraný rodinný život, opovrhování školou. Aby škola mohla blahodárně působit a učitel mohl čelit mravní slabosti mládeže, požadoval, aby byl zakázán prodej kuřiva a alkoholu nedospělým, aby policie také dbala na to, aby děti nenavštěvovaly taneční zábavy a schůze. Protože si uvědomoval, že některé obzvláště zatvrzelé a naprosto zkažené děti se už stejně nedají napravit, navrhoval zřídit pro ně dostatečný počet polepšovén.

Přál si rovněž zásadní změnu v organizaci výuky. Děti musí během celého vyučování sedět, strašně jim chybí pohyb – a to je jeden z důvodů jejich špatného chování. Bylo by záhodno některé předměty jako např. přírodopis učit venku – arci s 80 žáky, které měl učitel přinejmenším na starosti, to nepřicházelo v úvahu. Proto Štorch navrhoval alespoň zavedení ručních prací. Tím by se děti nepochybně zklidnily. Kritizoval také vůbec celý způsob vyučování, založený do značné míry na cvičení paměti. „Žák vyjmenuje: „V našich vodách zdržuje se kapr, karas, okoun, pstruh, ouhoř, štika (II. čít.), ale ku skutečnému jich pozorování nikdy veden nebyl. A v pravdě ani abiturient střední školy nerozezná, přes 13leté učení, okouna od karasa. Žák musí umět odříkat: Peří slavíkovo je svrchu rezavě hnědé, na temeně a na hřbetě nejtmavější, vespod žlutošedé, na hrdle a prsou nejsvětější (IV. čít.) a rozumí se, že slavíka jakživ neviděl a že ho to také ani trochu nezajímá.“ Stále jen učení nazpaměť – a „kde jest vzdělávání schopností vyšších jako: pozorování, reflexe, užívání obdoby, soudu, obraznosti, obsahové paměti kde pěstování vůle?“ Učitelé by měli mít volnost, aby přizpůsobovali obsah učiva konkrétním podmínkám mnohem více, než se dosud děje. Měli by mít také větší pravomoci k zasahování do některých společenských problémů, např. aby s pomocí policie mohli právě kontrolovat, jak se dodržují některé už zmíněné zásady, např. aby děti nechodily na taneční zábavy.

Celkově Štorchovy vize vyvrcholily v návrhu na poskytnutí školské autonomie severočeskému revíru, kde by pak – pod vedením pověřených školských odborníků – mohl proběhnout rozsáhlý experiment, který by měl nedozírný význam jak pro české školství, tak pro školství v celém Rakousku. Mnoho z toho, co Štorch navrhoval, se ostatně ve světové pedagogice již diskutovalo. Na osamoceném ostrově 7000–8000 dětí by se mohlo dobře vyzkoušet.¹²

V roce 1903 musel Štorch ze svého severočeského působiště odejít, opět kvůli své veřejné angažovanosti. Do svých služeb ho pak přijala Praha. V hlavním městě se Štorch věnoval poněkud jiným otázkám, např. náboženství, začínal také ve větším měřítku s archeologií... K oživení jeho starých pedagogických konceptů došlo až po první světové válce a po jeho slovenském intermezzu. Když se totiž vrátil do pražských škol, musel konstatovat, že děti zase zhrubly, že se chovají tak, jak sám zažil na Mostecku. Proto začal znovu uvažovat o svých plánech a dokonce je začal také realizovat způsobem, jaký dřív nebyl možný. Bez zkušenosti, jako udělal na severu, by to asi sotva dokázal nebo nedokázal přinejmenším tak rychle.

Shrnutí

Autor popisuje činnost Eduarda Štorcha jako učitele na menšinových školách, zřizovaných Ústřední maticí školskou na severu Čech, v mosteckém hnědouhelném revíru. Reprodukuje

¹² *Děti v severočeském revíru*, s. 808–820, 920–921.

Štorchova pozorování tamější sociální a kulturní situace a jejích důsledků pro postavení dětí, jejich postoj ke společnosti, škole apod.

Štorch se pokoušel proniknout do způsobu myšlení těchto dětí, snažil se na ně působit. Postupně se mu podařilo získat jejich důvěru, na níž pak mohl stavět další pedagogické působení. Příklad dětí z Mostecka ho přiměl uvažovat o změnách v pedagogické praxi, o potřebě vyučovat názorněji, zábavněji, s větším zřetelem k místním podmínkám. Navrhoval, aby mosteckému revíru byla poskytnuta rozsáhlá školská autonomie, která mohla být využita k zásadnímu experimentu, významnému pro celé rakouské školství. Jeho články vzbudily pozornost, jeho návrhy však nebyly přirozeně realizovány. Po I. světové válce nicméně posloužily jako východisko Štorchových novátorských pedagogických pokusů.

Summary

Eduard Štorch as a teacher in Northern Bohemia

The author describes the activity of Eduard Štorch as a teacher on Czech minority schools at the very beginning of the 20th century in brown coal district of Most (Brüx) in Northern Bohemia. It deals with Štorch's observation of local social and cultural situation and their impacts on children's attitude to school, society etc. Štorch tried to examine the ways of their thinking and to influence them. He succeeded step by step in gaining their confidence; he could use it for further educational influence. The example of these children made him to think about the changes in educational praxis, about the necessity to teach more illustratively, funny, with a greater respect to the local conditions. He proposed to concede to this area greater school autonomy. These changes could have been used for a Fundamentals experiment, important for the whole Austrian school system. Štorch's articles excited public attention, but his proposals were not realized. After the World War I they were nevertheless used as a starting point of Štorch's pioneering educational attempts.